

Hakha khua ah Ti hman ning le Ti pek ning

Kawlram, Chinram kulh Khualipi Hakha: Ti harnak kong ah

Key words:

Hakha
Ti fawinak
Sinpin ti peknak

A țialtu: Carl Middleton, Naruemon Thabchumpon, Van Bawi Lian, Orapan Pratomlek

Pehtlainak email: martinvanboi@gmail.com

2017 Chiapa

Policy Pointers

Ti harnak hi Technical lei chambaunak lawng si loin, zeitindah ti kan pek le kan hman ti mi zuamcawhnak zong a si.

Khua sersiam ning le tiva rek hna hman ning, thingkung ramkung cinnak, fimgtlang hna chunhnak, Luti ser ning hna hi ti harnak kong ah a biapi mi le a herh mi an si i, hmailei mincimhnak in i runvennak ca zong a si.

Timit tilaknak Sipin nih an suaisam ning le an ser ning ah, atu lam tantim lawng a phan rih mi hi khuami hna he hmun khatte ah i bawm in lairelți a herh mi a si.

Ti harnak kong ah siseh, hmailei Sipin nih ti an pek ning kong ah siseh, Mizapi tonpumnak le biaruahnak in i tharchuah ding.

2015 Chiapa (July) mincimhnak ruang ah umnak aa țhial mi hna nifatın an nunnak ca ah biapi in chiah ding.

Rung tlang tang ah thinginn dawhdawh an um, cucu Hakha khuami hna caah a biapi mi tihram a si.

Hakha cu Kawlram nitlak chaklei fing le tlang an tamnak Chin ramkulh khualipi a si. A liamcia kum tlawmpal ah Hakha khuachung khuasa an hung karh ciammam i dinti ah harnak a tong. Cu lio ah 2015 Chiapa thla dongh ah mincimhnak hun ton a si i minung a thong lengkai hmundang ah țhial hau in um. Hi kan dothlatnak nih a langhter mi cu zeitluk in dah ti harnak hi taksa nunnak le zatlang khuasaknak aa pehtlahi: Khuapi pakhat a si i, minung an hung karh tik ah zeitin in dah inn hmun an samh ti le khua an ser ning, tihram ngeih mi hna pawngkam vialte thinghau le thinghlam nak nih ti a chuak tawn mi le hman tawn mi a tlawmter, cun ti pekning le sersiam ning kong ah tangka hman awk pek lonak hna nih ti kong ah i zat lonak le harnak a chuahpi. Khuaram kan sersiam pah i ti kong biapi chiahnak nih ti harnak in i runven khawh a si, tiva horkuang sersiam ning, atu lio tawmlrel cuahmah mi sipin ti peknak le hman ning kong ah lai hlum khuasa hna le ti a hmang mi hna he i fonh in tiharnak in i runvennak timhtuahnak ngeihchih a herh. Cun, a biapi deuh rih mi cu țuanvo ngeitu le mizapi karlak ah i zumhnak, i bochannak le i ngamhtlaknak hna nih Hakha khuachung khuasa hna caah ti pek ning le ti hmuh ning ah hngatchan tlak le rinchantlak a siter lai.

Biahmaithi

Chin ramkulh khualipi, Hakha cu Rung tlang tang ah a um mi a si i an tlaknak kum 600 lengkai a si cang mi khua a si. Chinram cu Kawlram pumpi chung ah chawleh chawhrawnak lei ah siseh, inn le lo lei ah siseh, ngandamnak le fimcawwnak ah siseh a sifak bik mi le a har bik mi ramkulh a si. Cu nih a langhter mi cu caan saupi chung nunnak hrampi caah hrambunhnak rian chiahpiak mi a um lo, Kawlram caan saupi hahnawh buaibainak kong ruang zong ah a si. Hakha khua ah, milu rel 45,000 ah cheu li ah cheu thum cu sifak harsa mi an si. Hakha mizapi nun pawcawmnak hrampi cinthlaknak a si, rian hme tete le tangka kuat chom in a nung mi an si i seh zung a um lonak khua a si.

Hakha khua ah mizapi nih ti an din mi cu Rung tlang in a vung luang mi tiva hna le a pawngkam hrawng i ti a chuak mi cerhti put hna an si. Atu lio bak ah hin cun Sipin nih an pek mi ti tiah chim ding mi a um rih lo. Cu ruang ah, khuachung ah a um mi hna nih anmah tein bu an ser, anmah tein ti hram an kaw i ti peknak le tilaknak kong ah anmah tein heh law chet tiah an cawlcang cio i cubantuk in Hakha khua ah ti an dinnak a si. Sihmanhsehlaw, a liamcia mi kum 10 lio hrawng ah ti hi a rak hartuk hringhran. A hlei khun in thal caan ah ti hi a har khun i cu nih cun zapi khuasaknak caah harnak a rak pek hna. Mizeihmanh, amah tein ti aa lak kho lo mi le ti aa cawk kho lo mi cu ti tlawpal thannak ding ah caan saupi hngak in ti khor ah ti than a si. Cu sining nih a chuahter mi cu nawlgeitu hna le t̄uanvo ngeitu hna Sipin, Ramkulh le Ramkomh cung tiang ah i lungsak lonak a chuahter i innpa chakthlang kar tiang in buaibainak a chuahter.

Hakha khua nih cu harnak an ton mi leng ah 2015 Chiapa (July) thla ah mincimhnak faktuk in an tong. Minung 4000 lengkai umnak cu t̄ih nung mi hmunhma tiin an hmunthar ah an thial hna.

An i thialnak hmun ah cozah nih hmun le inn an pek hna, nun khuasaknak hrampi a si mi ti le sianginn bel hnu ah aa thlai diam. Hmailei an nunnak kong ruah ah, annih cu lothlawh thingphorh in a paw aa cawm mi an si bang, lothlawh awk le riant̄uan awk an ngei ti lo, cozah bawmhnak cu a dong cang fawn, zeitindah khua an sak lai ti mi a fiang kho hrim lo.

Hakha khualai ah Hlutdaw zung cuanghlei khun in

(Credit: Carl Meddleton)

Hi dothlatnak nih aa tinh mi phung a tawinak: ti harnak a chuahtertu le a ruang bik hna theihhngalh khawhnak; zeitindah ti pek ning cekhlatnak; mizapi hih ti khim tein an hmuh khawh nakhnga zeitin tuah ding ti mi ruahnak cheuhnak.

Kan dothlatnak cu Hakha khua um cozah upa hna, khuachung um bu kip hna, thawngthanhbu, khuanu khuapa hna le khuami hna sin ah biahalnak in 2014 Biangreithlep (May) le 2016 Pur (June) le aa tlak mi caholh zoh nolhnak ah hram kan bunh mi a si.

“Hmunthar” hmunkhuarnak, chungkhar tampi an i thialnak. Inn hi sakpiak mi an si, asinain hmailei zungzal khuasaknak ah ruah ngaingai a hau (Credit: Carl Middleton)

Hakha chungchung milu karh le minung thial/pem ning

Hakha um milu zat cu kum 1980s hrawngah 10,000 an si i kum 2001 ah 17,000 hrawng ah an karh chin i kum 2015 ahcun 45,000 an si cang. Cubantuk thiam in Hakha kua kauh le karh cu 1980 hrawngah 6.2 square mile in kum 2001 ah 7.9 square mile cun kum 2015 ahcun 33.4 square mile tiang a phan. Hakha khuachung milu karhna a ruang cu nu hrinnak, cozah zung le riantuantu karhna le khuate in khuapi ah i thial/pem ruang ah a si. Khuate in khuapi an i thialna a ruang cu nun pawcawmnak caah tuan kawlnak, khuate ah rian le ngandamnak lei zohkhenhna le fimcawmnak a that lo ruang ah Hakha khuapi lei an pemnak bik hi a si. Hakha khuapi sersiamnknak le samhna (town plan) a rak um ko, khuakhan a rak si nain atu tiang tha tein sersiam le remhna lei cun tha a der ngaingai rih. Cuti Hakha kua sersiamnknak le remhna a tha der ruang ah ti harnak, mincimhna le a dangdang harsatnaq tampi a chuahnak hi a si.

Khuachung sianginn rawkmi le nawIngeitu nih umnak nawl an onh lo hmnun (Credit: Carl Middleton)

Hakha ah kum khat chung ruahhang a tla mi cu 1880 mm a si (ruah a tam ngaingai tinak a si). Sihmanhsehlaw ti a um mi i pek ning le hman ning cu a luancia mi kum hra chung ah aa ningcang lo ngaingai. Aruang cu tihna zohkhenh ning a that lo, ti khonnak sersiam ning chambaunak le milu karh ruang hna bik an si.

Hakha khuasa mi tam-u cu ti har cio a si i a bikin thal caan hrirmhim ahcun ngandamnak caah a herh mi rawlchuannak, ti thannak a um lo pin ah ti cawknak caah phaisa zong a dih khun. chungkhar tampi cu an rian tloh in ti than ding caansau pi an hngak asiloah ti an cawk. A bikin ti a harsa deuh mi hna cu khuate lei in a rak i thialka mi an si deuh. A ruang cu tikhor pawl cu abu in asiloah pumpak in ngeih cia mi a si caah khuate lei i a rak thial mi caah ti pek ding a um bantukin pek khawh lo mi zong an tam pi ve.

Hlan lio Hual ah chiahmi Rungtlang tengah inn an sakmi

(Credit: Carl Middleton)

Tihna aa thleng ning le tihram a koa ning

Kum 1960s hlan ahcun tihna a si mi Rungtlang le a dang ti hna tlang hna lam le sul a rak um rih lo i ti hna vialte cu thingkung ngan pipi he hrinumdingdel in a rak si. Hakha kua ser a si hnu 1965 hrawng i thingkung le tlang vialte cu duhsah in a kawng thluahmah cang. Abikin 1988 azikhin hnu in Hakha Rung tlang ah ralkap nih hmun an khuar i a pawngkam vialte a hnorsuan ruang ah thingkung ramkung a awng a zual chinchin. Ralkap uknak ruangah nawl peknak um lo (athli thup) inn sak, lo le dum tuah ruang ah thingkung le ramkung cu a awng chin lengmang. Khatlei in kum 2014 hlan vialte, Electric mei a um lo ruangah tih-thing le dumkulhna le a dangdang ca zongah thingkung vialte cu hau le sam a si. Hibantuk thingkung ramkung a um ti lo ruangah tihna siseh, tiva te le tidil vialte zong an reu i ti a har chinchinnak a si. Kua lu lei tihna ah thing hau le innsak nih kum 2015 mincim zong a chuakternak a si ve.

Khuachung ti i pek ning le zohkhenh ning

Cozah nih tha te le felfai tein ti peknak le phawtzamhnak a um lo ruangah Hakha khuasa pawl nih cerhti/tiva te le tihna um mi poh pumpak in siseh, a bu in siseh, Company in siseh, cozah le a dangdang tiin ti i lak le phawtzamh ning cu rak hman a si.

- Khuachung (sang le veng) cio i ti committee nih anmah le sang le veng (inn hra in 150 tiang tbt) cio in ti zohkhenh le i pek a si. Committee cu mah sang le veng nih thim an si i an rian cu ti pipe zohkhenh le ti man kholh ti bantuak a si.
- Cheukhat chungkhar cu pupa chan in an ngeih mi, an vawlei in a chuak mi cerhti le nawlgeitu sin sok mi tikor an si caah anmah tein an i tawlrel. Cheukhat cu innpawng a lak in ti pe mi an um bantuakin cheukhat cu innpawng sinah ti zuar zong an um thiam. Cu bantuak pumpak in ti ngei mi hna cu mibu le cozah nih tawlrel mi ti committee he riantuan in an ngei lo.
- Khuachung zeimawzat ahcun ho poah nih hmang khawhmi tiva te le cerhti aum vet thiam. Mah belte ti a tlawm i ti thianga har.
- Ti punng le ti dor ti bantuak in Motor le Tun-Bin-Ka in a zuarmi pumpak le kampani fa tete zong an um ve leng.

Timit ti laknak le Cozah nih zohkhenh/phawtzamh ning

Kum 2014 tiang cu Cozah nih ti kongkau tlangtlak ning le khuakhan ning thazang a der taktak. Kum 2014 February ah Hakha khuanu khuapa nih ramuktu President Thein Sein sinah ti an harnak an chim i an hal hnu lawng ah Timit ti laknak cu pek a si. Cu Timit ti zong cu Laitlang Cozah le Hakha (Sii-pin-Municipa) nih tuanvo lak in sak a si. Sihmanhsehlaw ti laknak kongkau le riantuan limnak cu 2015 hlan lim dingin i hnawh ngai in an rak tuah. Cuaah environment assessment timi (zeitluk in thingkung le ram a hnorsuan le chiatnak/thatnak a chuah pi lai ti) zong an tuah manh lo i zeitindah ti kan lak lai, tikhamnak kan tuah lai ti mi zong mizapi he ceih mainak aum lo pin ah engineer pawl nih ti laknak riantuan ning a tlam tling lo ngaingai. Atu ca kan tial ni (May 2017) tiang hi an dih rih lo i a tlamtling lo piin an chiah ko.

Hi ti laknak cu electric mei in lak a si lai caah zeitikdah an lim lai i, zeitindah an phawtzamh lai ti le ti man zeizat dah a si lai ti zong fiang in theih a si rih lo. Cun a um cia mi tikhor, tiva te le cerhti tete he zeitindah kan tuaktan lai i kan tawlrel lai ti zong fian a si rih lo.

Pumpak in ti a pe mi hna pipes pawl hmanthlak

(Credit: Carl Middleton)

Timit tilak mi tipeknak ti pipe le tikhonnak ti-inn, sipin nih nawl an chuah tik in Hakha khuachung tipeknak (Credit: Carl Middleton)

Sang nih cerhti an laknak tihram innkip ah an peknak tikhor (Credit: Carl Middleton)

Ruahnak pek:

Huap kaupi in ruahnak kan hun cheuh mi nih a sawh duh mi cu Hakha khua tiharnak kong ah technical lei harnak le engineering lei fimthiamnak zuamcawh lawng si loin ti pek ning le hman ning kong zuamcawhnan nganpi a si. Cun, hi harnak kong ah biachahnak le biafunnak nih a um cia mi committee le a liamcia ah ti kong i i hmuh sualnak vialte a remh le a sersiam ding a si. Khuapi tiharnak kong ah a cunglei chim mi hna tuahnak thawng in ningcang tein le a thahnem mi a chuahpi khawh lai.

Chin Ramkulh Cozah le Chin Ramrian Party hna sin ah ruahnak peknak

- Phung ning tein khuapi sersiamnak le ningcang tein tihram hna timhtuahnak hi Hakha khua ah tuah ding, hmailei mincim i runvennak le ti din awk kan ngeih khawh nakhnga thingkung tampi cin le ti a chuahnak vialte humhim tein kilvennak tuah ding. Phung ning tein le ningcang tein tuah ding mi vialte hi Hakha khuami hna ruahnak le anmah he ceihmainak ah hram a bunh mi a si lai.
- Lamkam luti, tlang in a luang mi luti lam vialte ningcang tein sialpiaknak nih ti tha a nemter deuh lai i mincim a zorter hrimhrim lai.
- Hakha khua ah tihna le tihram vialte zoh dih ding, cun inn le lo hmunhma kaupi a la mi hna kha hmailei khuapi ca ah harnak a pe kho ding an si le si lo felfai tein zoh ding.
- Hmun aa thial mi hna kha ruahnak kau piin khuasak tintuknak hram an herh mi kha bawmhchanhnak le hlan lio an khuasak ning an phak khawh nakhnga lairelpi ding.
- Timit tilak mi hi tlam a tlin khawh nakhnga le Hakha khuapi nih an hman khawh nakhnga a herh zat in tangka tawlrel piak ding.

Hakha khua tawlreltu cozah sin ruahnak peknak

- Khuachung i a um mi committee hna le a dang riantuantu bu hna he i bawm in riantuannak nih Hakha khuachung vialte ti phawtzamh ning le hman ning ah a fek mi le a fel mi a si lai.
- Kum khat chung a fek mi le bochan mi ti peknak siter. Timit tilak phawtzamhnak kong ah khuachung i a um mi committee hna riantuanti le tawlrelti khawh i zuam.
- Hmailei sipin tipeknak kong ah mizapi he biaruahnak ngeih khawh i zuam ding.

2015 chiapa (July) thla i Hakha mincim muithlam

(Credit: Carl Middleton)

Khuanu khuapa sin ah ruahnak peknak

- Hakha khuapi chung ah company rian a t̄uan mi hna, khuachung bu hna le hartong mi hna kha khuapi/khuate t̄hanchonak rian le lairelnak ah an i tel hrimhrim ding a si.
- Thawngthanbhu hna he khuapi khuate sersiamnak ceihmai tik ah hmunkhat ah rian t̄uant̄i uh. Ruahnak aa t̄hencheu mi hmun khat ah i fonh khawh nakhnga le lungrualnak a um nakhnga media he rian t̄uant̄i hi a biapi.

Khuachung bu le Thawngthanbhu sin ah ruahnak peknak

- Rian vialte hi khuachung bu hna le cozah he ningcang tein an kal maw? Rian t̄uannak khuami hna he lungtling tein hmun khat ah rian an t̄uan maw t̄uan lo zohfel ding.
- Tichuahnak hna le a minhnak hmunhna le t̄ih nung hmunhna hna ah thingkung tampi cin ding thazang pek zungzal a herh.
- Khuachung bu hna thilti khawhnak le cozah, sangkip committee le pumpak rian ngei hna he i bawm in rian t̄uant̄i a herh. Phung le lam ning tein thil sining dothlatnak, cu nih a fek mi le a fel mi phung a ser khawh nakhnga pehzulh in i zuam ding.

Knowledge Products

The Center for Social Development Studies (CSDS) is within the Faculty of Political Science, Chulalongkorn University. We produce interdisciplinary critical research on social development in Southeast Asia, engage in policy-making through building partnerships, and provide a public forum for debating critical issues.

Contact

Center for Social Development Studies (CSDS),
Faculty of Political Science,
2nd Floor, Building 2
(Voraphakphibul Building),
Henri-Dunant Road, Pathumwan
Bangkok 10330, Thailand

Tel: + 66 2 218 7313

Email:

csds.chulalongkorn@gmail.com

This research was funded by the Ratchadapisek Sompoch Endowment Fund (2016), Chulalongkorn University (CU-59-074-HS)